

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 125 (2012)

Artikel: La gloria o be ün minz dal divin?
Autor: Flury, Johannes
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-323579>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 22.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La gloria o be ün minz dal divin?

Johannes Flury

Sguards sulla litteratura rumantscha

0.

Sur da las relaziuns tanter lingua e religiun, lingua e baselgias, litteratura e cretta daja bibliotecas. Il liam stret es fuondà fìngia illa Bibla chi'd es a listess temp ün monumaint religius ed ün monumaint litterar cun ün'istoria lunga a travers circa tuot las litteraturas mundialas. L'essay chi segua nu voul augmantar quistas bibliotecas, ma tematisar ün elemaint da quelles relaziuns.

Co as muossan ils müdamaints ideologics ed instituziunals da la doctrina, da la cretta dals singuls e da la cretta uscheditta ufficiala da las baselgias aint illa litteratura rumantscha? Eu less illustrar quai vi da traïs exaimpels litterars, tuots publichats tanter il 1959 e'l 2000, tuots damaja d'üna perioda chi ha vis scrollar il stabilimaint confessiunal in Grischun, stabilimaint chi'd es gnüi construi illa seguonda mità dal deschnovavel e chi ha perdiürà fin lönch aint il vainchavel tschientiner.

Quist svilup - o declin, tenor co chi's guarda - pudess gnir descrit socio-logicamaing, e quai es gnüi fat, eir in Grischun. In Svizra existan simlas retscherchas chi's laschan sainz'oter transferir in nossa cuntrada. Eu pens p. ex. ad ün stüdi vallesan. Roland Kuonen descriva manüdamaing co cha'l muond bain fuondà da la raspada, dafatta dal cumiün, da Leuk es i in ruina. El ha fat quai cun intervistas detagliadas, examinond eir tuot las comunicaziuns da la plaiv da Leuk.

Eu sun persvas chi'd exista sper la via empirica da la sociologia ün'atra empiria, quella da la litteratura. Natüralmaing es ella, in seis möd plii subjectiv, alch sco'l cuntrari da la sociologia empirica. Ma la litteratura refletta experienzas, tillas verbalisescha e po dar uschè ün purtret magari subjectiv, ma, chi sa, forsa güst uschè objectiv sco quel da la scienza empirica. I's vezza güst illa lavur da Kuonen cha quist temp es stat per divers da sias perdiütas ün temp da feridas, da sgiürezza e malsgiürezza, d'opportunitats e da sentimaints da praschun - damaja tuot sentimaints fich profuonds. La litteratura tils sa descriver e metter in evidenza bod uschè bain sco la scienza empirica.

Quista lavur parta damaja da l'ipotesa cha'ls traïs exaimpels preschiantans permittan da perseguitar ün'evoluziun chi ha toc las valladas ruman-

tschas precis sco otras. Ma cun quai cha la litteratura rumantscha es influenzada dal muond ecclesiastic amo daplü co otras litteraturas, esa da spettar cha'ls effets sun eir plü visibels.

1.

Aint il muond da las baselgias as doda suvent il plont da la fragmentaziun e segmentaziun da la realtà. Quai significha cha hozindi inchiün po esser eir aint in ün cumiün da muntogna commember dal cussagl cumünal ed a listess mumaint avair üna bindera buddista aint in seis üert, viver insemler cun üna duonna sainz'esser maridà e far part al cussagl da baselgia – tuot exaimpels chi nu füssan amo stats pussibels avant trent'ons. Quist plont as basa almain inconsciantamaing sün la visiun d'ün muond intact, bain stabili cun ün repertuar da valurs, dominà da la baselgia e valabel per tuot ils secturs da la vita. Scha quai d'eira vairamaing il cas üna jada o scha quai resta be üna figüra nostalgica o retorica, pudaina laschar d'vart. Cler esa cha nöglia be quist'idea d'ün cumiün autonom ed autarc nun exista plü, mincha part da nossa vita sto gnir definida adüna darcheu da nouv ed impustüt per minchiün svess e da minchiün svess, individualmaing. Quist movimaint, davent da decisiuns collectivas o prescrittas vers quellas individualas, davent dal surtour üna vita fingià definida vers la pussibilità da s-chaffir si'aigna existenza es bod la melodia da basa da la seguonda mità dal tschientiner passà. Il sociolog religius american Peter L. Berger ha miss quai suot il titul: *Il sforz da l'eresia*. Nus eschan cundannats da tscherner nur svess, simplamaing surtour models existents nun es plü pussibel.

2.

Ün oter motiv per tscherner texts litterars e per far quai in lingua rumantscha es dat tras la situaziun da la Rumantschia. Sco las instituziuns ecclesiasticas es eir la lingua rumantscha suottamissa ad ün müdamaint chi pudess ir fin ad ün'erosiun fatala. Cuntinuità e müdamaint – la discussiun davart il rumantsch grischun in scoula ha muossà quai cleramaing – dvaintan fenomens d'identità. La lingua rumantscha vain per uschè dir teologisada, seis destin exprimi in categorias da saliid o da malura, da vita o da mort. Uschè esa da spettar cha müdamaints theologic e müdamaints linguistics sun liats amo plü ferm ils üns vi da tschels co in ün'atra lingua chi nun es periclitada talmaing in si'existenza.

Ün pitschen segn da quist liom es per exaimpel l'expressiun «quels da priedi» e «quels da messa» per significhar aspets linguistics. Quista constata-

ziun es daplüü co la trivialità cha cuntgniits religius vegnan transportats da la lingua. Ella muossa la simbiosa cha lingua e religiun, expressiun e confessiunalità han fuormà i'l intsches rumantsch dürant seculs. Quai as laschess illustrar eir cun la persuna e l'ouvrä da Caspar Decurtins, activ aint il movimaint rumantsch e aint il movimaint antimodernist. El d'eira persvas cha'l liberalissem, per el ün früt da la refuormaziun e dal sclerimaint, haja per consequenza la deruotta da tuot las valurs ed uschè eir da la stima per la lingua da la mamma.

Sch'eu interpretesch uossa traïs exaimpels da litteratura rumantscha in ün'exegesa teologica suna conscient da surpassar ün cunfin, ma eu crai cha quel surpassamaint saja almain legitim.

3.

Il prüm exaimpel es ün'ouvrä da Toni Halter: *Diari suenter messa*. (Id exista eir üna versiun tudais-cha: *Konzil im Dorf*. Quella nun es simplamaing üna traducziun, uschè ch'eu am referisch bod sülla versiun rumantscha, bod sün quella tudais-cha.)

Halter sa cha'l context serrà, sociologicamaing sco religiusamaing o lingüisticamaing, nun exista plü o be amo aint illa memoria. «Selbst ohne Konzil, allein durch das Wachstum der Wirtschaft und die ganze freiheitliche Haltung unserer Tage, hätte das religiöse Brauchtum Risse abbekommen.» (7) Obain, in seis discuors cun il grond uter baroc in baselgia: «Quei che ti vul exprimer cun tia pumpa barocca capescha la generaziun dad oz buca pli.» (9) Ma a l'uter nu paran las dumondas e las criticas da toccar. «Ils elements estetics reuni en ina cumposiziun geniala sesiaran, manifestond in'unitad perfetga. Cheu sa nuot penetrar, ni il dubi ni la damonda.» (10) Quists citats muossan bain cha Halter ha üna posiziun ambivalenta. El sa cha surtour il purtret bain lovà da las generaziuns da plü bod (sch'el d'eira propcha uschè bain lovà?!) nu tegna plü. Ma id es ün savair chi fa eir mal. La libertà chi's driva es eir üna libertà chi disch da tour cumgià. L'uter es l'exaimpel dvantà materia, laina, crappa, culur, ma id es per restar i'l purtret da Halter intant dvantà ün uter sfess. «En mia regurdientscha sesaulza ina preit da medema natira cumpacta e serrada. Igl ei il maletg religius da mi'affonza e giuventetgna. Mes augsegners docevan cun perschuasiun absoluta.» (10) Interessant es cha quist purtret nun es scrollà pür creeschind süi, dvantond plü critic, plü autonom, ün fenomen tuot normal dal svilup da l'uman. Fingià l'uffant vaiva sias fadias. Surtour tuot nu gaiava plü, surtour quella persiasiun absoluta füss i be scha l'uffant vess inclet alch. Ma güsta quai nu d'eira pussibel. Halter quinta d'ün evenimaint cur cha'l preir ha scrit üna charta als genituors per plondscher dal cumporta-

maint da l'uffant Toni Halter. La mamma tira landroura la conclusiun cha l'uffant as drizza cunter la messa, ils sacramaints ed il Segner. L'uffant nun as sainta inclet, gnanca zich. «La buna mumma anflava buc ils plaids per sortir dalla teologia dil catechissem, per cattar ina punt denter mes dus munds contrastonts.» (118) La consequenza es cha l'uffant sto tscherchar sia via sainza agüid. Halter disch: «Aschia sun jeu viandaus tras in desiert.» (119) Halter descriva fich bain quai cha'l titul tudais-ch disch: Konzil im Dorf. I d'eira la vöglia dal seguond concil vatican da prestar quista lavur da traducziun tanter üna doctrina dvantada quella dad her in ün muond chi dvainta vieplü il muond dad hoz.

La situaziun da las raspadas in nossas valladas grischunas simbolisescha in quel sen quist antagonissem cha'l concil vaiva diagnosticha. Ils iüs chi vulaivan mantgnair a tuot cuost il purtret e cun quai la baselgia d'üna jada, ils oters chi internamaing vaivan fingià bandunà quella, ed immez la gruppera chi vulaiva tgnair ils iüs e brich perder ils oters. Ma dafatta a Vella nu's laschan surverer ils segns dal müdamaint, il prüm vi da la preschentscha maigra in baselgia. «Enstagl dalla cumionza compacta mo pli ina delegaziun, enstagl dil 'gros' mo la reserva.» (133) Ils pleuds tschernüts da Halter resplendan amo üna jada l'antagonissem. La cumpactezza d'eira al listess mumaint eir cumiünanza, la reserva nun es la prüma schelta, ma quai chi resta, scha las truppas frais-chas sun dovradas sü.

Il cudesch da Halter nun es be retrospectiv e la retrospecziun nun es mai üna larmoianta. El es, da sia posiziun sül orgel, iün observatur chi deplorescha d'üna vart cha l'estetica da la baselgia 'veglia' nun es plü, chi salüda da tschella vart cha tscherts sforzs nun existan plü. Halter ha in ögl sia persvasiun persunala, ils exaimpels da si'infanzia cumprouvan quai, ma in fuond esa iün cudesch da la raspada, sco corp sociologic ed uschè eir teologic. Ün fich bun exaimpel es il penultim chapitel da seis cudesch, o bod l'ultim, scha nus laschain davent il cuort epilog. Quist chapitel porta il titul *Il crap dil batten*. Il crap d'eira il lö ingio cha tuot las famiglias dal cumün as reunivan üna o plüssas jadas per battiar lur uffants. Quist crap simbolisaiva la forza da la cumiünanza, il ritual vaiva sia forza religiusa, ma eir sociologica. Il crap es gniü lovà dadour baselgia, sia funcziun nun ha'l plü, ma i nu's sa ingio til metter. (I's vezzarà aint il chapitel sur da Rut Plouda chi's pudess applichar sia poesia directamaing al destin da quist crap.) «Il crap dil batten, ch'ei vegls sco la Ligia svizra ha la sort da star avon baselgia sco antruras ils pucconts publics.» (173) «E lu il fatg ch'il crap dil batten avon nossa baselgia ei rufidaus, mess ord diever. Remplazzaus.» (176) Il stil lapidar lascha ingiavinar la dolur da Halter, saviond cha'l stil dal crap nun es plü quel dad hoz, cha metter aint nouv faiva da-bsögn e listess da portar led per quel rimplazzamaint. La radschun pella dolur nun es il fat cha'l vegl sparischa, ma cha'l nouv, chi surpiglia uossa

la pussanza, nun ha plü quella forza sociala, ma eir estetica. Halter sa cha na be il crap ha pers sia funcziun d'üna jada, eir la chosa svess, il battaisem, ha surgnü iün'otra posizion, iün'otra significaziun aint il rauogl da las famiglias, da la raspada.

«Pauper affon che mureva senza s.batten! El era privaus dalla visiun da Diu tochen il giuvenessendi. Oz s'imagin'ins nuot. Ei fa buca tala prescha.» (176) Ma neir quai nun es sainza cuntradicziun, perche cha Halter vezza e disch be subit cha la posizion da la mamma in temma cha seis uffant nu vegna battià adura d'eira tuot otra co simpla: «Paupras mummas d'antruras vevan tier tut il malemperneivel d'ina naschientscha aunc da supportar quei immens squetsch...» (176).

La posizion da Halter es üna posizion sclerida, reflettada, dalöntschi davent dal dogmatissem d'üna jada e listess buollada d'üna increschantüm dals temps passats chi nu gnaran mai plü. E Halter dschess subit chi saja eir bun chi nu tuornan plü, ma chi fetscha mal chi nu sun plü. Quist antagonissem es aint illa persuna da l'autur *svess*, ma el exista eir in cumiün ed in baselgia, ed el es forsa eir üna caracteristica dal 20avel tschientiner. Cha quist muond, chi nun es plü, nu d'eira forsa mai uschè sco cha nus til ans vain imaginats, nu müda nöglia vi da quist esser strat vi e nan, iün segn da l'uman da quel temp e forsa eir amo da nos.

4.

Aint in seis pled final a l'ediziun da las poesias da Luisa Famos scriva Iso Camartin: «Vermutlich staunt der heutige Leser, welchen Stellenwert religiöse Bilder bei Luisa Famos haben. [...] Da muss man wissen, dass rätoromanische Dichtung bis in die jüngste Zeit hinein stark religiöser Einfühlung und religiöser Praxis entsprang.» (134) I nun es però, sco chi pudessan sugerir ils pleds d'Iso Camartin, be la tradiziun chi procura per quist liom culla religiun, o plü precis i'l cas da Luisa Famos culla Bibla. E sch'el scriva al listess lö: «Die beiden Erfahrungsquellen, aus denen die junge Dichterin sich Erneuerung verspricht, sind die Religion und die Liebe. [...]», muossa quai cha l'expressiun da la poetessa es la listessa, cha tschertas poesias pudessan gnir lettas saja sco poesia d'amur, saja sco poesia chi descriva l'uniun mistica da l'uman cun Dieu. (Ün exaimpel: *Dumpera al spess nüvlom*)

La poesia *Voss cheus* (50–52) as basa sül Psalm 24, 7. Quel nu cumpara però be in üna parafrasa, el vain cità e davo vont ill'individualità da la poetessa. Quai es iün fenomen fascinant, perche cha quist psalm illa Bibla es sco pacs psalms cleramaing iün psalm collectiv. Nus til pudain situar magari bain: Id es üna liturgia (forsa pro üna festa precisa a Gerusa-

lem, ma quia daja ter grondas differenzas illa retschercha) per l'entrada da l'archa soncha aint il taimpel a Gerusalem. L'archa simbolisescha per uschè dir la sopcha, il trun per Dieu. Sia piazza resta libra, el nu das-cha gñir rapreschantà. Pro quist'entrada daja sco ün gö da dumondas e respostas. E'l psalm 24 es il script per quist gö, la liturgia chi ha precis quella funcziun. Id es damaja alch fich ceremonial, ritualisà, part d'ün arrandschamaint collectiv. Luisa Famos piglia ün citat da quista liturgia per descriver l'uniun mistica cun Dieu. Ella as metta aint illa piazza dal taimpel chi retschaiva la gloria da Dieu e less far entrar a Dieu, aint in sai svess. Quist adöver da l'eu nö be aint illas poesias d'amur, ma eir in quellas religiusas es ün trat fich tipic da l'ouvrä da Luisa Famos. Id es ün eu radical, exposit, sensibel, ferm e flaivel in ün. Perquai mett'la al cumanzamaint da la svouta vers il eu la confessiun ch'ella in fuond nu saja amo pronta per l'inscunter cun Dieu. Ella spetta cha Dieu tilla parderdscha per il retschaimaint. Quai es fich tipic per la mistica. Al mumaint da l'uniun bramada cun Dieu realisescha l'uman cha seis esser uman cun tuot las maclas imedischa quell'uniun. El ha dabsögn d'iuna pürificaziun e quella po gnir be da Dieu.

La prüma part, l'uman cun sias maclas, vain tematisada illas duos poesias *Gesu vain* per la dumengia da las palmas e *Hoz ais Venderdi Sonch*. Quia scriva la poetessa svess duos psalms as basond strettamaing sül raquint biblic, ma darcheu, almain aint illa seguonda poesia, cun quista svouta sülla persuna chi ha dabsögn da la pürificaziun: «Poust Tü ans pardunar scha daspö duamilla ons ais minchadi cha Dieu ans dà Venderdi Sonch». (44) Ün oter psalm, quista jada illa fuorma dal plont dal singul, es la poesia *Eu sun chaminada*. Illa poesia descriva Luisa Famos la tschercha da sai svess. Ella fa la dumonda a chi e che ch'ella inscuntra, ma invan. Ella tilla fa a Dieu, «mô el tascha». Uschè è'la büttada sün sai svess, sto svess perchürrar «meis cour in la boffa da meis mans per ch'el nu's s-charpa», ma realisescha il predsch ot da quist viadi cun la dumonda da l'identità: «E giò'l fuond da mias paschiuns d'eira suletta.» (24) I's po supponer our da sia cugnuschentscha fich precisa da l'istorgia da la paschiun, cha l'autura piglia sü almain l'atmosfera dal Psalm 22 cha Gesu citescha a Getsemane e chi fuorma sco la melodia da basa da l'istorgia da la paschiun, il bass general. «Da di eu at clam; ma tü nu'm respuondast» (Psalm 22, 3), l'uman büttà inavo sün sai svess, üna descripziun fich currainta i'l vainchavel tschientiner, ma ter nouva aint illa poesia rumantscha e surprendenta in ün'ouvrä chi viva d'iuna relaziun fich stretta, i's pudess dir intima, cun Dieu.

In ün'experienza sco quella da Giob es la poetessa l'últim sforzada da tasschair. Suot l'impreschiun da las forzas da la natüra, sumgliaint a quel grand chapitel Giob 38 cur cha Dieu svess piglia il pled, nu resta oter co da spettar: «Lura tuot chi tascha eir eu... e spet... sül segn da la prüma lia

l'arch vi dal tschêl.» (40) Uossa es l'uman pront da retschaiver, darcheu ün trat fich significativ da la mistica: I voul cha l'uman tascha e pür lura po as muossar la gloria divina.

L'eu radical, expost illas poesias da Luisa Famos, es ün oter eu co quel dal pietissem chi ha gnii iina grond'influenza eir in Engiadina e chi ha dat andit a divers cudeschs. Id es eir là iina spezcha d'individualissem, ma ün chi as mouva in fuormas prescrittas. La confessiun, la disperaziun, il sentimaint dad esser ün uman indegn da la relaziun cun Dieu, tuot quai existiva, ma in fuormas dattas, apunta sco in iina liturgia. Co cha Luisa Famos piglia süi las fuormas, tillas citescha, ma transfuorma quellas per exprimer seis intern in iina lingua penetrada da cuntegns religius, ma güist' uschè fich persunala, quai es il special da si'ouvrä.

Ella as referischa al chalender liturgic da la baselgia, Dumengia da las palmas, Venderdi sonch, ma fingià cull'expressiun cha mincha di es Venderdi sonch, piglia ella quist di our da l'on da la baselgia. Ma eir uschigliö esa da constatar cha la raspada, la baselgia aint in sia fuorma instituziunala, nu giouva ingiüna rolla pro Luisa Famos. Id es la persuna chi as vezza exposta, ella suletta, e brich la comunità. La persuna es quella chi spüda in fatscha a Gesù, ma chi til ama: «Eir quel chi t'ama sun eu» (48). La fin da quista poesia es tipica. Id es in quel mumaint bod ün eu exclusiv, l'unica chi t'ama sun eu. Exclusiun brich ostila dals oters, ma exclusività da la relaziun da l'uman, da l'eu cun il divin. Ella sursiglia, cun quista concentraziun süi eu, il temp e'l spazi, ella fa part dals evenimaints da quella jada, Venderdi sonch es mincha di.

In confrunt cun l'ouvrä citada da Toni Halter as preschainta quia ün tuot oter muond. Ils müdamaints nu sun visibels al prüm mumaint. Ma la svouta radicala vers l'eu, l'exclusività da la relaziun uman-Dieu sun segns da la situaziun illa mità dal tschientiner passà. La religiusità da la poetessa as basa bainschi süi tradiziuns e texts collectivs, ma es talmaing persunala cha quels sun il punct da partenza, ma davo nu giouvan plüi iina rolla centrala. Fich bain as vezza quai pro la prüma poesia citada. L'eu occupa la posizion dal taimpel. Il stabilimaint rapreschantativ, il plüi ot chi's pudaiva imaginar quella jada, vain rimplazzà tras la persuna. Eir las reflexiuns da Halter piglian il stabilimaint o ün ouvrä d'art religius, ün indriz religius sco punct da partenza. Ma mai nu va el uschè inavant ch'el mettess a sai svess in lur piazza.

5.

Rut Plouda es iina generaziun plüi giuvna co Luisa Famos. Eir scha las duos biografias as sumaglian - duonnas da l'Engiadina Bassa, magistras chi'd han dat süi la professiun per la lavour in famiglia - ed eir scha

l'influenza da Luisa Famos sün Rut Plouda es evidainta, as sainta fermaing il temp müdà eir in Engiadina Bassa. Davo la poesia da Luisa Famos sta il muond pauril da Ramosch, l'idilla, scha eir cun ün segn da dumonda, e lingias nostalgicas, ün muond chi nun es plü. Quai es oter pro Rut Plouda, eir sch'ella, sco paura, vess gnü dubla radschun da deplorar il temp passà.

Id es in plüssas manieras ün müdamaint dal punct da vista, ün müdamaint sco quel descrit da Rut Plouda cun ir a star da Tarasp, quella jada ün lö amo ferm catolic, a Ftan, ün cumün cun üna majorità refuormada in Engiadina Bassa. Scha Toni Halter scriva sgüramaing cun radschun: «Das Kirchenjahr erlebten wir weit eindringlicher als das bürgerliche» (89f), schi tuorna quai eir per l'infanzia da Rut Plouda. L'on da baselgia cun tuot sias relaziuns ritualas es oter tenor la confessiun, la maniera co cha quist on, in fuond il listess, as preschainta e vain vivü, es diversa. Per ün uffant es 'seis' on quel chi quinta, l'oter til para ün muond ester, ün masdügl da fascinaziun e distanza.

Sco exaimpel lessa manzunar l'istorgia da Cla Biert chi descriva quista fascinaziun e la distanza cur cha l'uffant a Scuol, in ün contuorn dal tuottafat refuormà, vezza per la prüma jada ün chapiütschin. Quist muond buollà da la confessiun ha existi amo lönch aint pel vainchavel tschientiner in Grischun.

Rut Plouda cumainza sia carriera da scriptura e poetessa il 1986 cun ün cudesch publichà insembel cun sia sour Caroline Bearth-Stecher chi'd es l'autura da las fotografias. Il cudesch es miss in sia fuorma cun gronda premura e cun bler gust. I's vezza cha mincha detagl es ponderà. Sch'eu met bler pais sulla fuorma da la poesia interpretada, correspuonda quai tenor mai a l'intenziun da l'autura.

La poesia nu porta ingün titul, ella es fîch cuorta, cumpiglia be ot lingias, eir quellas darcheu fîch cuortas:

O co ch'eu guinch
a quel löin
in chadafö
chi spütza
da vanzets,
e tuottüna
saj'adüna
ch'el exista.

I cunvain sco dit il prüum da restar pro la fuorma. Id es üna cumposiziun fîch rigida. Ils vers da la poesia sun, cun excepziun dal prüum chi sarà amo d'interpretar, listess lungs, nempe be duos pleds (la preposiziun dal dativ i'l seguond vers e la conjuncziun apostrofada i'l ultim nu dan l'im-

preschiun d'ün pled dapersai.) Il pled plü lung sta adüna a la fin dal vers. Ingünas majusclas, ün purtret fich omogen. Ün'unica interpuncziun marca davo il tschinchavel vers la cesura. Il prüm vers nu's cunfa, sco dit, cun quist schema. El dvainta uschè tant dal punct da vista da la fuorma grammatical sco eir da quel da la ritmica alch sco il titel da la poesia.

La poesia es sainza rimas, oter co las lingias 6 e 7, ingio cha al cumanzamaint da la seguonda mità da la poesia la rima contribuischa ad ün'acceleraziun in direcziun da l'ultima lingia, illa musica as discuriss d'üna stretta. Tras quai vain accentuada amo la differenza tanter las duos parts.

Scha tuot quai es gnü fat da l'autura conscientamaing o - almain per part - inconscientamaing nu giouva ingüna rolla. La poesia cumprouva si'ota valur güsta tras il fat ch'ella ans permetta talas observaziuns e relaziuns. La richezza d'ün text as muossa eir illas significaziuns cha sia interpretaziun permetta.

La fuorma ritmica da la prüma lingia, scha nus pigliain davent il O exclamatoric, es ün anapest (nö intunà - nö intunà - intunà). Quel simbolise-scha il cuorrer da la fügia. La ritmica suottastricha damaja il cuntgnü, til dà fuorma amo sur il pled oura.

La poesia descriva ün'experiienza da minchadi da qualunque persuna chi lavura ill'economia chasana. I dà vanzets chi's sto metter inglur schi nu's voul tils büttar direct. O chi's quinta da tils dovrar amo üna jada o chi s'es simplamaing diüsà da nu büttar davent vivondas. Ed uschè vegnan quels depositats inglur, eir schi nu's sa che tour a man cun els. I restan là ingio chi sun, els nu piglian aint ün grond lö (löin!). Ma els ans tiran adimmaint adüna darcheu ch'els sun qua, e quai impustüt tras il fat chi cumainzan bainbod a spüzzir. Lur existenza marcada tras la spüizza dvainta ün problem chi dvainta vieplü ferm.

Il prüm vers, il titel, fa subit cler co cha'l «eu» prouva da schoglier quist problem: «eu guinch». Il ritem rinforza: il «eu» prouva da fügir. Il «O» exclamatoric inizial tegna fich precis la balantscha tanter stupefacziun e plont. Stupefacziun ch'eu am cuntegn uschè irraziunalmaing? Plont ch'eu mütsch dad ün problem in mi'aigna chadafö o plont sur da la situaziun chi nu para uschè simpla?

La poesia nu s'interessa perche chi ha dat vanzets: cuschinà massa bler, mendra qualità d'üna part da las vivondas, foss trats? La problematica vain implü individualisada fermamaing: eu guinch, eu saint la spüzza, eu sa cha'ls vanzets sun amo qua.

Las otras poesias aint ill'ouvra fan cler chi's tratta propcha da la persuna svess. I nun es ün eu chi's lascha subit incleger sco eu generalisà: eu guinch, eu sa. La prüma persuna es quia l'expressiun da la persuna da l'autura svessa. Ella ha pardert ils trats, ella ha miss d'vart, uossa tilla chalcha la situaziun. Id es important cha la relaziun eu-ils vanzets nun es üna rela-

ziun sforzada o missa siü d'üna pussanza exteriura. Ella fa part da la laverda l'autura svessa. Be cha quista laverda s'ha intant transfuormada. Quai ch'ella ha miss insembel, cuschinà, servi, as disfa e sparischia e la spüizza dvainta il simbol da quist sparir, murir, as disfar. Sco cha'l dischinteress pel perche chi dà vanzets til muossa nun es quista relaziun üna relaziun da culpabilità e da responsabilità. Minchiün chi cuschina sa chi dà vanzets e chi nu's po dediuer da l'existenza da vanzets üna laverda o üna abiltà insufiziainta. Il pled «spüzzir» muossa chi's tratta da vanzets fingià plü vegls, dvantats intant alch chi disgusta, in tudais-ch as discuorra da «Altlasten».

Cun tuot quistas annotaziuns eschna amo adüna siü nível da l'experienza quotidiana. Quista significaziun da la poesia es chapibla subit e da minchiün. E tuot quistas remarchas pertoccan fin uossa be la prüma part da la poesia. Eu n'ha fingià manzunà cha eir la fuorma ans disch cha la seguonda part cumainza cul tschinchavel vers. Il pled «tuottiüna» metta la seguonda part in üna posiziun adversativa. Tuot las prouvas da fügir, guinchir, zoppar, cuvernar han il böt invan da schnejar il fat cha'l savair da lur existenza vain cun mai, dapertuot ed adüna. Eu poss forsa cuvernar la spüizza, ma brich il savair. L'expressiun lapidara finala «el exista» renda quai plü co cler.

Quist üna prüm'interpretaziun da la poesia. Eu n'ha provà da cumprovar cha la fuorma rigida sostegna il cuntgnüü e viceversa. Sco la fuorma nu permettan neir la situaziun e l'experienza descritta ingün sviamaint, ingüna baderlada.

Eu provarà uossa, in üna seguonda fasa, d'interpretar quist'experienza fich persunala amo in ün möd plü vast e cumplessiv e lura eir plü teologic, respond adüna pro l'individuum chi fa sias experienzas. Eu manai cun quai cha, pro Rut Plouda, l'art da descriver la vita da minchadi tilla renda transparenta la preschentscha da la transcendenza, quai chi'd es, i'l temp modern dad hoz, l'unica pussibilità da far gnir a pled cuntgnüts religius.

L'experienza es bainschi üna dal minchadi, ma ella nun es banala, dafatta brich. Uschigliö nu tilla vess la poetessa transfuormada in ün text talmaing battü e tessü. I sto esser ün'experienza dvantada fich centrala e fundamentala. L'uman lascha, sainza lair o badar o simplamaing sco consequenza dal perseguitar ün böt plü grond, vanzets a drett' ed a schnestra da sia via. Rut Plouda exemplifichescha cha gnanca la vita da minchadi nun es libra da quai, e quai ans fa fingià fadia. Quant plü gronda sto esser quella fadia, schi's tratta da vanzets bler plü gronds, bler plü privlus e cun consequenzas süin ün temp bler plü extais? Quant grondas ston esser lura las fadias da sviar, guinchir, schnejar, zoppar?

Sco manzunà sura: I nu's das-cha trar massa svelt la conclusiun d'üna relaziun da cuolpa. I dà vanzets, nus nu gnis da tils evitar dal tuot in ingüna

maniera. Nus prodüain chosas chi sun da massa, nus prodüain s-chart ed ariüd, e quai amo lönch davent da cuolpa o negligenza. A la fin da quist circul sun per exaimpel vanzets radioactivs, resultats da process chemicals, difficils da dischmetter, polluziuns dal mar impussiblas d'allontanar a la svelta, e nus savain cha tuot quai exista. Id es simpel da muossar cha las reacziuns a talas situaziuns sun las listessas sco quellas cha Rut Plouda descriva: fügir, cuvernar, schnejar chi fetschan don, guinchir o transportar in ün oter pajais. Ma nus savain chi sun qua, ils effets (sco la spüizza!) ans alarmeschan adiina darcheu. Per tils invlidar stuvaina chattar strategias adiina plü cumplexas. Las investiziuns in raps, in impissamaints ed in morala dvaintan adiina plü grondas. Ma il savair nu's lascha zoppantar dal tuot.

Quai cha la poesia descriva uschè precis ed in möd inclegiantaivel nun es oter co la doctrina dal puchà da la teologia cristiana. I's tratta d'ün chapitel cha las baselgias nu mettan hozindi aint il center da lur predicazion (i's pudess applichar la poesia dafatta a quist metanivel!), id es però, co cha l'occupazion cun quista poesia muossa, iün'experienza fundamentala e fich quotidiana. Il puchà nun es oter co ün disturbi illa relaziun uman-Dieu o uman-conuman. Quai capita mincha di, eir quia amo lönch davent d'iuna relaziun da culpabilità. Id es üna part da noss'existenza. E quist disturbi as fa sentir, «spüizza», e plü cha quel ans alarmescha, plü cha nus til guinchin. Las strategias per nu stuvair s'occupar ston esser vieplü cumplexas, ir our d'via a quel uman dvainta vieplü necessari, ma eir difficil, ir our d'via a Dieu precis listess. Eir sün quist chomp creschan las investiziuns fin ad ün punct ingio chi fan don a nus svess e chi mettan in privel l'aigna persuna. La doctrina disch cha, in quista situaziun, ans possa güdar be ün müdamaint profuond e fundamental, il pardun o la güstificazion, co cha quai vain nomnà. Metanoia, as volver dal tuot e marchar aint illa direcziun contraria o, in nos purtret, invezza da guinchir metter a lö e pulir sü ils vanzets.

6.

I sun traïs texts fich differents. Eu sun conscient ch'eu am basesch pro Toni Halter sün ün cudesch, pro Luisa Famos sün ün pêr poesias e pro Rut Plouda sün ün'unica poesia da be ot vers. Mia intenziun nu d'eira da tils congualar, ma blerant da tils metter in relaziun ün cun l'oter e tuots traïs cul svilup dal cuntegn religius in quists ons. Il böti nu d'eira neir da tils dovrar simplamaing sco illustrazion da posiziuns fingià descrittas aint illa sociologia da la religiun. Eu spet, malgrà la tipisaziun ch'eu n'ha fat, üna plüvalur, ün approfundimaint ed üna personalisaziun. Perche cha alch nu's das-cha negliger: Davo tuot las posiziuns chi's chatta in Svizra,

impustüt sco resultat dals divers programs naziunals da retschercha, sun persunas chi patischan o s'allegran, chi piglian flà o nu til chattan plü. Crettas, persiasiuns, cuntegns sun adiüna fich persunals. Classifichar las persunas tenor ün questiunari e las respostas dattas a quel fa resortir be üna vart: reflexiuns, cuntegns ed üsits, ma brich spranzas, temmas, pissers e feridas.

I sun traís cuntegns dal tuottafat differents, ma tuots traís sun reacziuns persunalas al svilup dal muond religius aint il tschientiner passà. I'm para impussibel da construir alch sco üna teleologia, ün svilup cler, ma i's vezza chi va plütost da l'explicit vers l'implicit. Important esa eir da manzunar cha'ls traís auturs sun creschiüts sü in ün oter muond: Toni Halter dürant e davo la priüma guerra mundiala aint il muond bain quadrà ed, almain parzialmaing, serrà da la Surselva catolica, Luisa Famos üna generaziun plü tard avant e dürant la seguonda guerra mundiala aint il muond darcheu bain miss al lö e serrà da l'Engiadina Bassa refuormada, e Rut Plouda, darcheu üna generaziun plii giuvna, in ün temp da müdada i'l unic cumiün catolic da l'Engiadina Bassa. Quai sun muonds parzialmaing differents, uschè chi nun es da spettar posiziuns sumglaintas.

Toni Halter respuonda cun seis sentimaints da dolur e led dad üna vart e da partenza e libertà da tschella, Luisa Famos integrescha tuot il muond religius i'l plii profuond da sia persuna, e Rut Plouda lascha verer quist muond divin bod be tanter las lingias. L'uman and po tschüffer be ün pitschen minz, intant cha pro Luisa Famos as muossa la gloria da l'esser divin, tant illa suldiüm absoluta sco eir i'l retschaivimaint total, in tuot sia forza. Pro Toni Halter es la baselgia e la raspada locala amo alch chi s'inclegia da sai, eir scha'ls segns dal temp nu sun evidants, Luisa Famos e Rut Plouda nu tillas manzunan gnanca.

Uschè vezzaina traís tips fich differents da cumbinar il muond modern e la persasiun persunala. La litteratura es daplü co be ün spejel, ella lascha exprimer üna part dal plii chafuel da l'uman. I cunvain da tscherchar adiüna darcheu il discuors, eir scha'ls lioms nu sun plii uschè evidants co quai chi d'eiran dürant tschientiners.

Indicaziuns bibliograficas

BERGER, PETER L.

2000 *Der Zwang zur Häresie*, Freiburg, Herder

DUBACH ALFRED / CAMPICHE, ROLAND

1993 *Jede(r) ein Sonderfall. Religion in der Schweiz: Ergebnisse einer Repräsentativbefragung*, Zürich, NZN

FAMOS, LUISA

1995 *Poesias*, Zürich, Arche

HALTER, TONI

1977 *Diari suenter messa*, Mustér, Desertina

1980 *Konzil im Dorf*, Luzern, Rex

KUONEN, ROLAND

2000 *Gott in Leuk. Von der Wiege bis ins Grab – die kirchlichen Übergangsrituale im 20. Jahrhundert*, Freiburg i.Ü., Universitätsverlag

NATIONALES FORSCHUNGSPROGRAMM 58

2011 *Themenheft IV: Die Religiosität der Christen in der Schweiz und die Bedeutung der Kirchen in der heutigen Gesellschaft*, NFP 58

2011 PORTMANN, ADRIAN / PLÜSS, DAVID: *Schlussbericht: Säkularisierte Christen und religiöse Vielfalt*, NFP 58

PLOUDA-STECHER, RUT

1986 *Föglia aint il vent ...*, Poesias, Flem

